

ברית בין הבתרים - מעמד של הבטחה יעוד ונסיון

פרשת "ברית בין הבתרים" בחומש בראשית פרק ט"ו, ניתנת לחלוקה לארבעה חלקים:

א. הבטחת הזרע והבטחת הארץ [א-ח].

ב. מעשה סמלי באמצעות בעלי החיים [ט-יא].

ג. יעוד של גלות ושיבה לארץ [יב-טז].

ד. כריתת ברית להבטחת הארץ [יז-כא].

א. הבטחת הזרע והבטחת הארץ

למקרא החלק הראשון מתעוררות שתי שאלות אודות התנהגותו של אברהם: האחת - היתכן שגדול המאמינים יפקפק בהבטחת ה' וישאל: "במה אדע כי אירשנה"? והשנייה - מהי סיבת ההבדל בין תגובתו של אברהם להבטחת הזרע, עליה נאמר "והאמין בה"¹, לבין תגובתו להבטחת הארץ, עליה נאמר "במה אדע"? לשאלה הראשונה אמרו חז"ל: "אער רבי אבהו אער ר' אלעזר: עפני עיה נענש אברהם אבינו ונסתעבדו בניו לפצרים עאתים ועישר שנים? עפני שעשה אנגריא בתלפידי חכמים, שנאמר: "וירק את חניכיו ילידי ביתו" [בראשית י"ד, יד]. ושעאל אער עפני שזהפריז על עידותיו של הקב"ה, שנאמר "במה אדע כי אירשנה". ור' יוחנן אער: שזהפריז בני אדם עלהכנס תחת כנפי השכינה, שנאמר "זון לי הנפש והרכוש קח לך" [שם כא]¹. וכן מצינו בספר "יתגא דבי אליהו"²: "יומה שכרו של אברהם אבינו שהיה עומד ופגר [=בטל] את כל עבודת אלילים שבעולם, ועל שאמר דבר שלא כהוגן ירדו בניו למצרים, שנאמר: "ויאמר ה' אלוקים במה אדע כי אירשנה". בשכר אותה האמירה ירדו בניו למצרים".

חז"ל עוסקים כאן בשאלה מפני מה נענשו בני ישראל בגלות מצרים. תשובתו של שמואל מייחסת לאברהם הרהור אחר מידותיו של הקב"ה³, ומידה מסויימת של פקפוק⁴. לתמיהה זו מתייחס הרב אליהו דסלר⁵, המצטט את דברי הגמרא

1. נדרים לב, ע"א.

2. "סדר אליהו זוטא", ירושלים תשנ"ח, עמ' רנ.

3. רש"י שם: "שהגדיל לשאול על מידותיו של הקב"ה שאמר 'במה אדע'".

4. "תורה תמימה": "שהגדיל לשאול מהקב"ה אות ומופת על הבטחתו".

5. "מכתב מאליהו", כרך שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 173.

בנדרים "מפני מה נענש אברהם" וכו', ומוסיף: "והנה ידוע שהאבות הקדושים ע"ה עבדו את השי"ת בכל רגע ורגע מחייהם, כמו שאמרו ז"ל: "האבות שרצו לפני כסוסים" וזכו להיות מרכבה לשכינה הקדושה. ואף על פי כן מצאה התורה הקדושה מקום לבחון במשפטה המעמיק את מעשיהם של האבות, וגילתה בהם חסרונות דקים עד שכמעט אי אפשר לעין להבחין בהם. והן ברור שה"חסרונות" האלה היו רק בבחינת "צלו של גוף", שביארנו שגם אחרי שבירת היצר ושלמות המידות שהגיעו אליהן צדיקי הדורות, עדיין נשארה להם עבודה בבחינת "צל" של המידות. שגם בהיות המעשה לשם שמים בשלמות שלמעלה מהשגתנו, מתלווה עמו לפעמים "מעין" מידה שעדין אפשר להוסיף ולזככה על פי מדרגתם המפליאה של אבותינו הקדושים ע"ה"ו.⁶

אולם מצאנו בחז"ל גם הסבר אחר לשאלת אברהם: "במה אדע" וכו': "במה אדע כי אירשנה", אפר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע, שפא ח"ו ישראל חוטאים לפניך ואתה עושה להם כדור העבול וכדור הפלגה? אפר לו: לאו. אפר לפניו: רבש"ע, בפה אדע"⁷. וכן במדרש: "ר' חייא רבני חנינא אפר: לא כקורא תגר, אלא אפר לו: באיזו זכות"⁸. לפי הסבר זה, אין בדברי אברהם לא הרהור על מידותיו של הקב"ה ואף לא בקשת אות, אלא הבעת חשש שמא עם ישראל במשך הדורות, לא יהיה ראוי למתנת הארץ.

אף רש"י [בפירושו השני לפסוק] מבאר: "לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו זה [בני]". בכיוון של לימוד סגוריה על אברהם הולך גם ר' יוסף בכור שור, המפרש שאין לומר שאברהם שאל אות, שהרי כתוב שהאמין, ואף למעשה לא קבל אות. אלא שכוונת שאלתו היא: "יודע אני שאירשנה, אלא במה אירשנה, באיזה זמן ובאיזה דור ומתי יהיה וכמה אירש ממנה". המחבר מוכיח את דבריו שמשאלתו של אחאב "ויאמר אחאב במי" [מלכים א' כ', יד], שמשמעה על ידי מי אנצח. וכן כאן על ידי מה ובאיזה זמן תבוא הירושה. הרמב"ן מציין שאין בדברי אברהם בקשת אות וגם הקב"ה לא הראה לו אות ומופת. לדבריו, אברהם ביקש "שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם, או שמא יעשו הכנענים תשובה", ואז הקב"ה יבטל את הבטחתו לאברהם.

וכך אף בפירושו של ר' יצחק עראמה⁹ המפרש: "לזה שאל מאתו במה אדע בידיעה אמיתית... כי אירשנה ולא אתגרש ממנה ברוע בחירתי... כי לא על עצמו בלבד היה מבקש כי אם על הזרע כולו".

6. וראה עוד "שעבוד מצרים ויציאת מצרים", בתוך כתבי מהר"ל מפראג, בעריכת אי קריב, ירושלים תש"ך, עמ' 46-36.

7. מגילה לא, ע"ב.

8. בראשית רבה מד, יד.

9. בפירושו "עקידת יצחק" על אתר.

אברבנאל עומד על היבט נוסף בשאלתו של אברהם. המילה "כי" בשאלה "במה אדע כי אירשנה", משמעה "אם". ושיעור הכתוב הוא איפוא: במה אדע אם אירשנה אני או ירשנה זרעי. אברהם שאל זאת, כיוון שראה ביעודים שפעם הוא הירוש ופעם זרעו. הוכחה לנכונות ביאורו מוצא אברבנאל בהמשך, לפיו נאמר לאברהם "כי גר יהיה זרעך... ודור רביעי ישובו הנה". משמע, הי מסביר לו שזרעו יירש את הארץ.

בפירוש "דעת מקרא" לבראשית¹⁰ מובא הסבר אחר לשאלה "במה אדע" וכו', בשם א"י גרינברג המביא ב"עיתורי תורה" לבראשית, בשם ר"ש מוהליבר [עמ' 107]: "אברהם לא פקפק חס ושלום בהבטחת ה', אלא פקפק ברצון העם אשר בהיותם בגולה יתבללו בין העמים ולא יהיה להם רצון או חשק לחזור לארצם... אל תירא אברהם לזאת... כבר אדאג אני, כי גר יהיה זרעך וגו'. אם ירצו ואם לא ירצו - הם יעלו". לפנינו אפוא, פירוש משולב, המייחס אמנם לאברהם פקפוק בשאלתו: "במה אדע", אולם לא פקפוק בהבטחת ה', אלא ברצון העם להגאל¹¹.

אולם נראה לנו, כי מבין כל הפירושים, פירושו של דוד צבי הופמן לספר בראשית, קולע ללשון הפסוקים ולרוחם, שכן הוא תולה את ירושת הארץ בחטאייהם של תושביה הנוכחיים, כלשון המקרא, ובזכויותיו של עם ישראל: "אברהם אינו שואל ישירות אימתי עליו לרשת את הארץ, שכן יודע הוא כי ירושתה של ארץ שכבר מיושבת על ידי אנשים אחרים, תלויה במעשיהם של תושביה. לכן הוא מבקש רק לדעת מהם המומנטים שיביאוהו לרשתה. האם, למשל, עליו להמתין עד שתימלא סאתם של תושבי הארץ, ואם כן, במה יכיר שעת הירושה הגיעה. או שמא על צאצאיו להוכיח עצמם ראויים לרשתה, ואם כן, מה ילמדם שהגיעו למטרה הנכספת. "במה אדע" - כלומר, מה יראה לי או לבני אחרי שמועד ירושת הארץ הגיע".

אשר לשאלה השנייה שהעלינו בראשית עיוננו, בדבר ההבדל בין תגובותיו של אברהם להבטחת הזרע, עליה נאמר "והאמין בה'", להבטחת הארץ, עליה נאמר: "במה אדע" וכו'. גם אם נקבל את ההסבר השני, לפיו לא שאל אברהם אות, אלא ביקש לדעת באיזו זכות יזכו בניו בארץ, עדיין יש הבדל בין ההכרזה "והאמין בה'", היינו, האמין בהבטחת הזרע ללא פקפוק וללא חששות שמא יגרום החטא, לבין שאלת "במה אדע" וכו', שיש בה הבעת חששות. נראה לנו לציין, כי ההבדל נעוץ בנושא ההבטחה. בהבטחת הזרע אברהם האמין, שהרי לרוב בני האדם נולדים ילדים ואין בזה כל חידוש יוצא דופן, מה שאין כן הבטחת הארץ, שהיא דבר יוצא דופן ומעולם לא הובטחה לבן אנוש הבטחה כזו לפני אברהם.

10. מאת יהודה קיל לבראשית ט"ו, ח הערה 35 ב'.
11. ראה עוד י' אליצור, "ברית בין התרים", "ישראל והמקרא", אוניברסיטת בר אילן רמת

גן תש"ס, עמ' 39.

ב. מעשה סמלי באמצעות בעלי חיים

פירושו השני של רש"י ל"במה אדע", מוכח מהמקראות עצמן, שכן מיד אחר כך נאמר לו על ידי הקב"ה לקחת בעלי חיים ולבתר אותם. כלומר, לא קיבל אות מאת ה', אלא הוראת פעולה לקחת בהמות ולבתרן. המפרשים נחלקו בהסבר פעולה זו. לדעת חז"ל, בעלי החיים שאברהם לוקח מסמלים סוגים שונים של קרבנות¹². נמצא, שלשאלתו של אברהם "במה אדע כי אירשנה", עונה ה' לקחת בהמות ולבתרן. הקשר בין השאלה לתשובה יתבהר, אם נפרש שאברהם שאל באיזו זכות יזכו בה בני, והקב"ה משיב לו: בזכות הקרבנות.

דעה אחרת המובאת בחז"ל, מוצאת בבעלי החיים שאברהם לוקח, סמל למלכויות ששיעבדו את ישראל במרוצת הדורות: "ד"א קחה לי עגלה פשוטת - זו נבל שהעפידה ג' עלכים... ועז פשוטת - זו עז שהיתה עעפידה ג' עלכים... ואיל פשוט - זו יון... ותור וגזל - זו עלכות אדום"¹³. נושא ארבע המלכויות ששעבדו את עם ישראל במשך הדורות, מקורו בספר דניאל¹⁴, והוא תופש מקום נכבד ביותר במחשבת חז"ל, עד כדי כך שייחסו פסוקים רבים בתורה לעניין זה, כגון: "ר"ש בן לקיש פתח קריא בגליות. "והארץ היתה תהו" [בראשית א', ב] - זה גלות נבל, שנאמר "ראיתי את הארץ והנה תהו" [ירמיהו ד', כג]. "ובהו" - זה גלות עדי: "ויבהילו להביא את הען" [אסתר ו', יד]. "וחושך" - זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה... "על פני תהום" - זה גלות פעלכת הרשעה שאין לה חקר כעו התהום..."¹⁵

וכן בהמשך המחזה שלפנינו: "ותרדמה נפלה על אברהם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו" [פסוק יב]. דרשו חז"ל: "אימה" זו בבל, דכתיב "באדין נבוכדנצר התמלי חמא" [דניאל ג', יט]. "חשכה" זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית. "גדולה" זו יון. וכן בסדר אחר: "נופלת עליו" זו בבל, דכתיב בה "נפלה נפלה בבל" [ישעיהו כ"א, ט]. "גדולה" זו מדי, דכתיב "אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש" [אסתר ג', א]. "חשכה" זו יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה... "אימה" זו אדום, דכתיב "וארו חיוא רביעאה דחילה ואימתני ותקיפא יתירה" [דניאל ז', ז]¹⁶.

12. בראשית רבה מד, יד.

13. בראשית רבה מד, טו.

14. ראה על כך בהרחבה במבוא לפירוש "דעת מקרא" לדניאל, מאת ש' הכהן וי' קיל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 89-81.

15. בראשית רבה ב, ד.

16. שם מד, יז.

בהסבר זה, המוצא בבעלי החיים שאברהם לוקח, סמל ורמז לארבע המלכויות שהציקו לישראל במשך הדורות, נוקטים גם כמה ממפרשי ימי הביניים, כגון רש"י: "לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר 'סבטוני פרים רבים' [תהלים כ"ב, ג], ואומר 'האיל אשר ראית בעל הקרנים מלך פרס' [דניאל ח', כ]. ואומר 'הצפיר השעיר מלך יון' [שם כא], וישראל נמשלו לבני יונה, שנאמר 'ונתי בחגוי הסלע' [שיר השירים כ', יד]. לפיכך נתר הכהמות, רמז שיהיו האומות כלים והולכים".

לנושא ארבע המלכויות כותבת נחמה ליבוביץ¹⁷: "בידוע שחז"ל - על פי רמז בספר דניאל - ראו את תולדות כל האנושות החל בגלות בבל, מחולקות לארבע מלכויות [אשר ממשלתה של הרביעית מגיעה עד היום הזה]: בבל, פרס, יון ורומי. הרמב"ן מפרש אף הוא את הפסוק "והנה אימה" וכו' - על ארבע המלכויות, ומוסיף: "והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת את הארץ לזרעו לאחוזת עולם, אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע גלויות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בביאור גלות אחרת, שיגלו תחילה, שהוא גלות מצרים". לדברי הרמב"ן הללו כותבת נחמה ליבוביץ: "ולפי זה פירש הרמב"ן שחש אבי האומה באותו רגע של כריתת הברית בנפשו את כל השעבודים שנסתעבדו בניו בשעבוד ארבע המלכויות. את כל האימים והזוועות והשוואות שעתידות לבוא עליהם. וזה פירוש המחזה לפי דעתו"¹⁸.

לפרשנות האליגורסטית מצטרף גם אברבנאל אשר מציין: "והיותר נכון אצל במשל הזה הוא... שהיו העגלה והעז והאיל משל לשלושה אבות". אברבנאל מוצא רמז לאבות בכך, שאצל אברהם שנמשל לעגלת בקר, כתוב "ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר" [בראשית י"ח, ז]. ויצחק נמשל לאיל לפי שאיל נעקד במקומו. ועז היא משל ליעקב, לפי ששם את עורות גדיי העזים על ידיו ועל צוארו [שם כ"ז, טז]. הפרשן בנו יעקב¹⁹ מעיר, שאין למצוא בפרקנו רמז לקרבנות, כיון שאין מוזכרים בו לא כלים ולא פעולות השייכים להבאת קרבנות. יתר על כן, לא ניתן בפירושים הסבר מדוע שלושה סוגי בעלי חיים אברהם מבתר, מה שאין כן את הציפור. משום כך נותן בנו יעקב הסבר אחר למחזה. שלושת בעלי החיים מסמלים את שלושת הדורות שיהיו שרוים בגרות ובשעבוד, וביתורם מסמל את הסבל והעינוי. הציפור אשר לא בותרה מסמלת את הדור הרביעי שיגאל מעבדות מצרים. העיט היורד על הפגרים אינו אלא פרעה הצורך, ואברהם עליו נאמר "וישב אותם אברהם", מצילים בזכותו.

17. "עיונים בספר בראשית", ירושלים, 1968, עמ' 105.

18. ובאופן דומה מפרש גם רד"ק.

19. פירושו לספר בראשית נמצא עדיין בגרמנית ומצוטט בספרה של נחמה ליבוביץ, "עיונים

בספר בראשית", עמ' 106.

עד כה ראינו הסברים אליגורטיים לפרשת ביתור הבהמות, הרואים בבחירת בעלי החיים ובביתורם רמז לאירועים מסויימים בתולדות ישראל. אולם רש"י, המביא אף הוא הסבר אליגורטי, נאמן לדרך הפשט, ומסביר שכריתת הבהמות היא סמל לכריתת ברית, מעשה סמלי שהיה מקובל בתקופת המקרא בין כורתי ברית, כפי שמצויין גם בירמיהו ל"ד, יח: "העוברים בין בתרי העגל"²⁰. אף כאן ביתור הבהמות מסמל כריתת ברית בין ה' לאברהם, כאשר תנור אש ולפיד עשן העובר בין הגזרים, הוא שלוחו של שכינה.

אם נצרף את שתי הדרכים יחד, נוכל לומר שאברהם מבתר בהמות כפעולה של כריתת ברית. אולם ריבוי הפרטים כמו סוגי הבהמות, מספרן, ביתור חלקן וכיו"ב, וכן דברי היעוד שנאמרו לאברהם בהמשך, מלמדים שאין להסתפק בפירוש הפשט המציין את תחום הריאליה של הפרשה. בתיאורים מורכבים וביעודים רוויי סוד כמו בפרשתנו, נדרשת גם פרשנות הדרש, המרחיבה, הרעיונית.

ג. יעוד של גלות ושיבה לארץ

לאחר הבטחת הזרע והארץ ולאחר ביתור הבהמות, מגיע שלב היעוד. אברהם מתבשר על קורות בניו בדורות הקרובים, כשהבשורה כוללת שני מרכיבים: 1. גרות ועינוי של זרעו בארץ זרה. 2. שיבת בניו לארץ. כל שלב מעורר שאלות הגותיות ופילוסופיות.

1. גרות ועינוי של זרעו בארץ זרה

הפרשנים חלוקים ביניהם בדבר הסבות לגלות מצרים. סיעה של פרשנים תולים את סיבת הגלות בהתנהגותם של ישראל. המדרש²¹ תולה עונש זה בעזיבת ה' במצרים: "ויקם עלך חדש": רבע פתחין פתחא להאי פרישתא בהאי קרא: 'בה' בגדו כי בנים זרים ילדו, עתה יאכלם חודש את חלקיהם' [הושע ה' ז]. ללפנדך, כשעת יוסף הפכו ברית צילה. אפרו נהיה כעצרים... וכיון שעשו כן, הפך הקב"ה האהבה שהיו העצרים אוהבין אותן לשנאה...".

רד"ק בפירושו על אתר, תולה את עונש הגלות בחטאי עם ישראל, כפי שנזכרו כבר בנבואת יחזקאל: "והעבודה הזאת והעינוי היה עונש מעשיהם שחטאו במצרים, כמו שאמר בנבואת יחזקאל [כי, ז]: "איש שקוצי עינוי השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו אני ה' אלוקיכם. וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו. ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים..." הנה כי נתחייבו כליה בתוך ארץ מצרים במעשיהם הרעים".

20. וראה על כך יי אליצור, שם, עמי 43-35.

21. שמות רבה א, י.

הנצי"ב מוולוז'ין²² תולה את עונשם ברצונם להתערב ולהתבולל בתוך מצרים: "ותמלא הארץ אותם" [שמות א', ז]: לא ארץ גושן לבד שהיתה מיוחדת לישראל, אלא אפילו כל ארץ מצרים מלאה את ישראל. והיה כל מקום פנוי שמצאו ישראל לקנות ולדור - נתיישבו שמה... ובא הכתוב להקדים בזה סיבת שנאת מצרים, משום שביקשו לצאת מרצון יעקב אבינו שישבו דווקא בארץ גושן, כדי שיהיו בדד ונבדל ממצרים. אבל הם לא רצו כן. ובשמות רבה נאמר עוד שפסקו למול מזה הטעם, שאמרו "נהיה כמצרים", דמאחר שקבעו דירתם בנייהם, מצאו טוב להם להשתוות למצרים ולא יהיו ניכרים שהמה יהודים". הנצי"ב רואה בחטא זה בנין אב לכל סבל הדורות: "אשר היא הסיבה שבכל דור עומדים עלינו לכלותינו, בשביל שאין אנו רוצים להיות נבדלים מן האומות"²³.

אף אברבנאל שותף לדעה שגלות מצרים היא עונש על חטאים, אולם לא חטאי ישראל כעם, אלא חטאי השבטים כלפי יוסף. אברבנאל מזכיר את שנאת האחים את יוסף, את השלכתו לבור, את מכירתו למצרים, ועל כך נענשו במידה כנגד מידה: כיוון שמכרוהו למצרים - נשתעבדו למצרים, ותחת השלכתו לבור - נענשו בהשלכת בנייהם ליאור.

ציוין, כי ההסבר שגלות מצרים נחשבת כעונש על חטאי ישראל, טומן בחובו קושי רעיוני. היתכן שהקב"ה מודיע לאברהם מראש שבניו יחטאו ויענשו, הרי יש בכך משום השפעה על חופש הבחירה. אמנם מצאנו בתורה פסוקים המתנבאים על חטאי עם ישראל בעתיד ועל העונשם. הקב"ה מודיע למשה: "הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרבך, ועובדי והפיר את בריתי אשר כרתתי אתו. וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתני פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות" [דברים ל"א, טז-יז]. ואף משה מודיע לעם: "כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתן וסרתם מן הדרך אשר ציויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים..." [שם, כט-ל].

פרט לגישה הרואה בגלות מצרים עונש על חטא, מצאנו במדרש דעה המציגה את הגלות כתהליך של זיכוך, טהור וחינוך: "הדא הוא דכתיב 'חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו פוסר' [פסלי י"ג, כד] - זה הקב"ה על שאהב את ישראל, דכתיב: 'אהבתי אתכם אפר ה' [פלאכי א', ב] - שהוא פרדה אותם ביסורין. אתה פוצץ שלוש פתנות טובות נתן הקב"ה לישראל. וכולם לא נתנם להם אלא על ידי יסורין. התורה וארץ ישראל וחיי העולם הבא... וכל העי"סר את בנו. פוסיף הבן אהבה על אביו והוא עכבדו... שנאמר 'ואוהבו שחרו פוסר' - לפי ששחרו פוסר, לכן אוהבו"²⁴.

22. בפירושו "העמק דבר" בתחילת ספר שמות.

23. וראה עוד נ' ליבוריץ, "עיונים חדשים בספר שמות", ירושלים תש"ל, עמ' 14-9.

24. שמות רבה א, א.

אברבנאל מעלה גם סברה שגלות מצרים נחשבת כהליך של זיכוך וטהור: "ואם נאמר שהיתה גלות מצרים גזור מלפניו ית' לא על צד העונש ובעבור החטא, אלא לתכלית אחר. שראתה החכמה העליונה, ועל דרך ההטבה והחסד... והוא שהאומה הזאת הנבחרת והמיוחדת להנהגה והשפעת הא-ל, זרע אברהם שהיו עתידים להיות יושבי הארץ הקדושה, היה ראוי שיהיו אנשים ראשונה גולים ומשועבדים בענוי רב קודם שייחדו להנהגה האלוקית ושיקבלו תורתו ויזכו בירושת הארץ... ולכן הסכימה החכמה העליונה להביא אותו זרע קודש בגלות מצרים... כדי לצרפם כצרוף הכסף. כי הנה העם המעותד לקבול הדבור האלוקי יצטרך בהכרח להסיר מתוכו כל טומאה ולכלוך ולזכך נפשו מכל דעה ואמונה נפסדת"²⁵.

לסיום פרק זה, נביא את דברי הרב שלום נח ברזובסקי, בספרו "נתיבות שלום", המציין שגלות מצרים הייתה עונש על חטא, שהרי כשירדו למצרים היו שבעים נפש צדיקים קדושים, וכשיצאו משם היו שקועים במ"ט שערי טומאה. הסבר אחר השמור עמו, הוא שעם ישראל חייב לעבור זיכוך וטיהור טרם כניסתם לארץ. בקשר לשאלה שעוררנו, איך יתכן שהקב"ה גוזר עונש מראש על חטא שטרם נעשה, משיב בעל "נתיבות שלום", שכאשר ברא ה' את העולם, קבע סדר לכל הבריאה ומה יקרה לה. מתי יבנה בית המקדש ומתי יחרב, מתי יגלו ומתי יגאלו. אלא שאם לא היו חוטאים, הייתה מתבטלת ההנהגה המסודרת והקבועה. כך גזירת גלות מצרים הייתה בהתאם לסדר הקבוע. אלא שלולי חטאו, הייתה הגלות נמנעת והיו מגיעים לתיקון גמור. אבל כיוון שלא תיקנו, נשאר הסדר הקבוע מראש בבריאה²⁶.

2. שיבת בניו לארץ

לאחר תום עבדות מצרים והענשת המצרים ישובו ישראל לארץ בדור הרביעי. מדוע נדחתה הגאולה עד לדור הרביעי? התורה מדגישה "כי לא שלם עון האמורי עד הנה". פסוק זה מלמדנו שהקב"ה עושה צדק עם כל האומות, גם עם האמוריים. לכן כל עוד שסאת חטאיהם לא נתמלאה, לא פקעה זכותם לשבת בארץ. כך מפרש רש"י: "כי לא שלם עון האמורי" - להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מן האומה עד שתתמלא סאתה...". וכך גם רד"ק: "עונש עון האמורי לא הגיע עדן זמנו לקבל ענשם...". מפסוק זה ניתן ללמוד כמה אמיתות יסוד ביחסינו לארץ ישראל.

25. ראה עוד מי בן ישראל, ברית בין הבתרים, "בית מקרא" יב-יג [תשכ"ה]. עמ' 102-89.

26. "ישיבת בית אברהם סלוניס", בלי שנה, כרך ב', עמ' שה-שו.

ראשית, שארץ ישראל איננה סובלת חוטאים והיא מקיאה אותם מתוכה, כפי שנאמר בויקרא י"ח, כה: "ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה". הרמב"ן שם מפרש שלארץ ישראל יש השגחה מיוחדת, ישירה מאת ה' ולא באמצעות מתווכים, ולפיכך יש דרישות מוסריות ליושבים בה. שנית, שאין לעם ישראל זכויות מיוחדות בארץ, באופן שכל עוד שעם אחר יושב עליה בד"ן, אין דוחין אותו מפני עם ישראל.

ד. כריתת ברית להבטחת הארץ

חלקה האחרון של "ברית בין הבתרים" הוא הבטחת הארץ בגבולותיה הרחבים, מנהר מצרים עד נהר פרת. יושם לב לכך, שבניגוד לבריתות אחרות בהן קיימת התחייבות של שני הצדדים, כגון בברית המילה, אין בברית בין הבתרים שום התחייבות מצד אברהם כלפי הקב"ה. ההתחייבות היא של הקב"ה בלבד, למתן הזרע ולמתנת הארץ. עובדה זו מצריכה הסבר, נראה לנו שהיא מזקיחה אותנו לרש"י הראשון שבתורה: "שאם יאמרו אומות העולם לישראל ליסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר יצר בעיניו" וכו'. נשאלת השאלה, מה ראה רש"י להביא דברים אלה בפירושו לפסוק הראשון שבתורה, הרי עדיין אין ארצות ואין בני אדם ואין עמים. מה הטעם לדבר על מתנת ארץ ישראל לעם ישראל במקום זה? אלא שיתכן שרש"י מלמדנו שמתנת ארץ ישראל לעם ישראל היא חלק מחוקי הבריאה והוא יסוד קבוע בבריאה שאיננו מותנה בשום תנאי.

נראה לנו שפרשת ברית בין הבתרים מחזקת רעיון זה, שכן הקב"ה מבטיח לאברהם ולזרעו את הארץ, ללא כל התחייבות מצדו. מתנת הארץ לעם ישראל איננה מותנית בשום תנאי, כיוון שהיא חוק מחוקי הבריאה. הבטחה זו אף איננה מותנית בישיבה הפיזית של עם ישראל בארץ, ועובדה היא שבגבולות ההבטחה הרחבים, לא ישב עם ישראל מעולם. זאת ועוד, ר' אשתורי הפרחי²⁷ מדבר על שתי קדושות של ארץ ישראל. קדושתה לעניין חלות המצוות התלויות בארץ, שהיא קדושה התלויה בישיבת עם ישראל בארצו, וקדושתה העצמית הקיימת מאז ברית בין הבתרים, שאיננה תלויה בדבר ואיננה בטלה לעולם. זה מסביר מדוע בברית בין הבתרים אין כל התחייבות מצדו של אברהם, שהרי הקב"ה החיל ממעמד זה את קדושתה הקבועה של הארץ.

27 בספרו "כפתור ופרח", מהדורת עדלמאן ברלין תר"י"א [צילום ירושלים תשי"ט], פרק י' דף לו, ע"א.

יושם לב לכך שהגשמת ההבטחה לירושת הארץ נדחית עד לדור הרביעי. כאן יתאים ההסבר, שכבר הבאנו בהרחבה, שגלות מצרים איננה עונש, אלא תהליך של זיכוך וטהור כהכנה לירושת הארץ. ישיבת עם ישראל בארצו איננה מובנת מאליה, כשיבת כל עם אחר בארצו, כיוון שלארץ ישראל קדושה מיוחדת והשגחה ישירה. לפיכך, עם ישראל צריך להוכיח שהוא ראוי למתנת הארץ. בפרק י"ח פסוק יט מופיעה הכרזה אלוקית, המסבירה מדוע אברהם יזכה בארץ: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". פסוק זה מסביר שאברהם יזכה בארץ בזכות עמידה בדרישות מוסריות של עשיית צדקה ומשפט. לאמור - ישיבת ארץ ישראל מצריכה עמידה בקריטריונים מוסריים ובעמידה בנסיון.

האם תוכל פרשת "ברית בין הבתרים" ללמד לקח גם לבני דורנו? דור אשר זכה לאימונו של הקב"ה ושב לארץ אחרי אלפיים שנות גלות, סבל ועינוי, האם ישכיל לשמור על מתנת הארץ? האם יעמוד בדרישות של עשיית צדקה ומשפט?